

ЯК ПАРОСТЬ ВІНОГРАДНОЇ ЛОЗИ, ПЛЕКАЙТЕ МОВУ

М. Рильський

До свого поетичного шедевр "Мова" М.Рильський як епіграф навів слова Вольтера: "Треба доглядати наш сад", а плекання рідної мови порівняв з нелегкою працею садівника, що ростить виноград. Кожному, хто пробував зростити виноград у своєму саду, відкрилася глибина і сутність наведеного порівняння: і ґрунт має бути відповідним, і сонця та вологи достатньо, а коли рослина підніметься, треба знати, які пагони обрізати як зайві, щоб не заважали іншим буюти, квітнути, давати грона врожаю. А ще треба вміти захистити виноград від холоду, тому що мороз може знищити кількарічну працю садівника. Так і з нашою мовою. Хоч і міцне коріння дала їй історія нашого народу, хоч її талановиті сини та дочки виплекали розкішну крону, рясно вкриту ваговитими плодами, але часті й тривалі морози прибивали зав'язь, породжували мовні покручі на незнищенному дереві, що й сьогодні є чи не єдиним прихистком для нашої духовності.

Чи вміємо ми сьогодні використати і примножити те, що надбав наш народ у мовну скарбницю? Чи вміємо пошанувати словом одне одного? Серед проблем, що найчастіше виникають при спілкуванні, – як звернутися до незнайомої людини на вулиці, у транспорті, до посадовця в офіційній установі, до поважних гостей на урочистому зібранні. Адже прийнята за радянських часів (інколи навіть примусово нав'язана) формула *товариш* зберігає відбиток партійного звертання, хоча це слово є давнім тюркським запозиченням і в українській мові позначало людину, пов'язану з кимось почуттям дружби, спілняка у якійсь справі, однодумця. Таке ж значення мають і утворені від нього слова *товаришка*, *товаришувати*, *товариство*. Тому, як зазначає відомий мовознавець Олександр Пономарів, "будь-кого товаришем не назвеш. Для цього в нас здавна існують слова *пан*, *пані*, *панна*, *добродій*, *добродійка*. Вони вживані як самі, так і з означенням *шановний*, *вельмишановний*, *поважний*, *високоповажний* і под."

Ті, хто проти цих традиційних звертань, посилаються на Тараса Шевченка, який “не любив панів”. Але слово *пан* в українській мові має два значення: тепер уже застаріле “поміщик”, і набагато давніше значення – форма звертання, прийнята в українському суспільстві. І Т.Шевченко, до речі, використовував таке звертання: “Спасибі вам, панове-молодці, преславнії запорожці”; “Панно, пташко моя!” Українська мова розрізняє ці два значення слова *пан* у множині за допомогою закінчень: *пани* – представники панівного класу і *панове* – форма звертання до двох і більше чоловіків.

Про давність цього традиційного звертання свідчить використання у дохристиянських обрядових піснях – веснянках, колядках, щедрівках (“Добрий вечір тобі, пане-господарю!”; “Ясен місяць – пан-господар”), у писемних пам’ятках Київської Русі, з яких ця традиція відома і нашим північним сусідам:

К чему нам быть на “ты”, к чему?

Мы искушаем расстояние.

Милее сердцу и уму

Старинное: Вы – “пан”, я – “пани”.

Булат Окуджава

Тому твердження деяких мовців про польське походження цього слова в українській мові теж не має підстав: воно було відоме у нас задовго до тісних контактів українців з поляками у XVI ст. Як форма звертання слово *пан* вживається у семи слов’янських мовах.

Дослідники українського мовного етикету радять вживати звертання *пан*, *пані*, *панна* перед прізвищем, ім’ям, назвою посади чи звання: *пане Кравченку!* *пані Оксано!* *панно Лесю!* *пане майстре!* *пані вчителько!* (Нам відомо, що звертання *пані* упродовж 10 років використовують навіть у російськомовних школах “Інсайт”, які діють у Кривому Розі при деяких навчальних закладах). Звертання *добродій*, *добродійка* застосовують без вказівки на ім’я чи прізвище: “Дякую Вам, добродію, за теплі слова!”

Дуже нешанобливо звертатися “девушка” (тим більше, якщо співрозмовниця – поважна пані в літах) або “бабушка”. Розуміючи це, ми часто перепиняємо когось, на вулиці загородивши дорогу, хапаємо за руку або плече і починаємо своє прохання словами: “Пробачте!..” або “Пробачте за турботу, чи не підкажете...” Тож будемо сподіватися на краще життя для усіх наших громадян, коли кожен почуватиметься паном-господарем і традиційне українське звертання не викликатиме гірку посмішку, а то й роздратування. Адже цілком нормально сприймаємо ми на зборах, мітингах, дипломатичних зустрічах, наукових конференціях, урочистих засіданнях, коли промовець звертається до присутніх: “Глибокоповажні пані і панове! Дорогі гості!”

Є у нас ще одне звертання, яким не всі, на жаль, уміють користуватися – *колега*. Раніше це звертання поширювалося лише на лікарів, учителів, юристів, причому так звернутися може лише людина однакового статусу: не може звернутися *колего* студент до професора, але можуть так казати студенти одне до одного.

До знайомих нам людей ми звертаємося на ім'я (*Петре, Уляно*) або на ім'я та по батькові (*Павле Петровичу*). Вибір звертання обов'язково залежить від ситуації. Скажімо, чийсь батьки працюють у школі, де навчаються їхні діти. Таке ніжне і доречне вдома звертання *мамо, мамочко, тату, таточку, татусю*, в школі обов'язково заміниться звертанням на ім'я та по батькові. Так само й подружжя звертатиметься одне до одного при службовому спілкуванні.

Наша мова подбала навіть про те, щоб звертання ми могли виражати окремою граматичною формою – кличним відмінком. Цю форму засвідчують найдавніші писемні пам'ятки, які дійшли до нас з часів Київської Русі. Цікаво, що у молитвах збережено кличний відмінок навіть у російській мові, яка його взагалі втратила: “Отче наш...”, “Святы́й Бо́же”. Форми кличного відмінка використовуються для вираження звертання до співрозмовника. Вживання кличного відмінка у поетичних текстах посилює їх виразність:

Україно моя, далі грозами свіжо пропахлі.

Польова моя *мрійнице, крапле* у сонці з весла.

Я віддам свою кров, свою силу і ніжність до краплі,

Щоб з пожегу ти встала, тополею в небо зроста.

Андрій Малишко

Правила вживання форм кличного відмінка подано в “Українському правописі” (1990 р.). Отже, звертаймося *синку, батьку, доню, сестро, Маріє Петрівно, Любове Анатоліївно, Анатолію Микитовичу*. Щодо імен по батькові, то їх використання має в українському суспільстві давню традицію. Видатний український мовознавець Іван Іванович Огієнко (Митрополит Іларіон), живучи серед української громади в канадському місті Вінніпезі, відстоював правомірність вживання патронімів (імен по батькові), оскільки так називали привілейованих осіб у найдавніших писемних джерелах. Неправомірним, на його думку, є вживання патронімів без імені співрозмовника: “Олександрівна!”, “Петрович!”. Така традиція звертання до простих людей здавна властива російській мові, і, очевидно, не варто поспішати переймати її, тому що вживання імені по батькові покликано висловити повагу до співрозмовника, а не навпаки.

Найголовнішим, найбагатшим є набір звертань, що передають інтимні й родинні взаємини, висвічують сердечність і теплоту людського спілкування. Згадаймо традиційні українські звертання до дівчини: *дівчинонько, серденько, ластівко, галочко, пташечко, голубочко, горличко, квіточко, зіронько...* Нехай повернеться в серця наші любов, нехай відродиться разом з рідним словом довіра і в кожній життєвій ситуації нам не бракуватиме доброго слова для ближнього: “Шануймося, бо ми того варті...”